

IV.

**KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége

B O R S A G E D E O N

Joannes MANLIUS (Mannel, Mandelz) 1582-től 1605-ben bekövetkezett haláláig Nyugat-Magyarország több helységében dolgozott, mint nyomdász. Ez irányú tevékenységével a szakirodalom viszonylag bőven foglalkozott. Az erre vonatkozó ismereteket legutóbb Karl SEMMELWEIS foglalta össze a reá vonatkozó irodalommal együtt.¹ Könyvkötői működése már távolról sem ilyen ismert. Talán azt is lehetne mondani, hogy ez inkább csak megsejtett, sem mint bizonyított volt.

Elsőként GULYÁS Pál írt erről. Szerinte „több eredeti kötésben reánk maradt Mannel-féle és nagyszombati nyomtatvány egységes kötéstílusára arra vall, hogy mind MANNEL, mind TELEGDI nyomdájának megvolt a maga könyvkötészete.”² Saját magam MANLIUS 1584. esztendőre készült német nyelvű naptárának (RMNy 537) soproni unikuma részletes leírása során a következőket írtam: „A korabeli, egészborrkötés, amelyben a naptár ránkmaradt, feltehetően szintén MANLIUS műhelyéből származik. A Sopronnak ajánlott példányt — amelyet azóta is a város levéltárában őriznek — nyilván bekötte küldte a nyomdász.”³ A fentieket átvette FRTZ József is.⁴

A könyvtermelés és forgalmazás ma több, világosan elkülönülő foglalkozási ágra oszlik, mint amilyen a kiadás, nyomtatás, kötés, kereskedés. Ezek közül kettőt vagy többet együtt ma is sok esetben művelnek: a könyvkereskedő egyben kiadó, a kiadónak nyomdája van stb. Fokozott mértékben áll ez az összefonódás a korábbi évszázadokra: a nyomdászok számos esetben a saját költségükre jelentették meg kiadványaikat, tehát egyben kiadók is voltak, a könyvkötők egyben kereskedtek is stb. Ha ezeket a körülményeket maguk a nyomtatványok feltüntették, úgy ezekről utólag viszonylag elég jó kép alkotható. A nyomtatás, kereskedés, kiadás, bizományosság tehát felkerül, hogy felkerülhet a műre, de a könyvkötésre vonatkozólag a nyomtatvány maga nem szokott elárulni semmit sem. Ez a jelentős forráshiány a legfőbb oka annak, hogy a könyvkötészet történetére vonatkozó ismeretek jóval korlátozottabbak, mint a nyomdászaté. Miután a

1. *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts* (1582—1823). Eisenstadt 1972, 51—52. l.
2. *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Budapest, 1931, 246. l.
3. *Magyar Könyvszemle*. 1955. évf. 117—118. l.
4. *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II*. Budapest. 1967, 267. l.

nyomtatványok címlapja, előszava vagy kolofonja nem szokott szólni a könyvkötésről — a korabeli iratok és feljegyzések mellett — csak magukat a köteteket lehet „vallatóra fogni”. Ehhez azonban az a szükséges, hogy a könyvek milliói közül kiválasszuk a vizsgálandó könyvkötőműhely termékeit. Ez a legnehezebb feladat. Különösen hasznos tehát, ha ebben az embert a szerencse is segíti. Így történt velem, amikor 1972 szeptemberében a németújvári ferencesek könyvtárában régi magyarországi nyomtatványok után kutattam.

E gyűjtemény anyagát néhány évvel korábban P. Theodor TABERNIGG rendkívüli gonddal és hozzáértéssel rendezte, majd katalogizálta. A feltárás nem szorítkozott magukra a nyomtatványokra, hanem kiterjedt a korábbi tulajdonosokra vonatkozó bejegyzésektől a kötéstáblákból „kikandikáló” töredékekig minden lényeges adatra is.

Ehhez tudni kell, hogy a régi könyvkötők a táblák merevítésére vagy fából, vagy papírlemezekből álló lapokat alkalmaztak. Az ilyen kartonlemezek egy részét, hogy a költséget csökkentsék, kiselejtezett papírok összeragasztásával állították elő. Ehhez felhasználtak minden kezük ügyébe akadó papírhulladékot az eldobott levéltől a hasznavehetetlen könyvcsomig. Nyomdák esetében természetesen anyagforrást jelentett ehhez a működésük során keletkező selejtpapír. A korábbi századokban, a kézzel merített papír idején, annak ára a mainál jóval magasabb volt, ezért azzal igen takarékosan bántak az írásnál és a nyomtatásnál egyaránt. Ennek ellenére bizonyos mennyiségű makulatúra mégis elkerülhetetlenül keletkezett a nyomtatás művelete során. Gondoljunk csak a próbanyomatokra, a korrektúrákra, a hibás nyomatokra stb. Ezeket akkoriban — éppen a papír drágasága miatt — általában nem dobták el, illetve nem égették el, hanem sokszor az említett módon kötéstáblák készítéséhez másodlagosan, újra felhasználták. Németújvárott az említett rendkívül gondos feltárásnak volt köszönhető, hogy viszonylag könnyen kikereshettem azokat a köteteket, amelyek sérült kötéstábláiban magyar nyelvű nyomtatványok voltak felfedezhetők. Ezek közül két igen hasonló kötés ragadta meg figyelmemet. Mindkettőben MANLIUS jellegzetes betűtípusaival készült nyomtatványokból összeragasztott kötéstáblák voltak. Gondosabb vizsgálat alapján megállapítható volt, hogy a kötések bőrtábláiba nyomott és az azt díszítő minták azonosak, tehát ugyanabból a könyvkötőműhelyből származtak. MANLIUS nyomtatványaiából álló makulatúra pedig a kötéstáblákba következetesen nyilván csak az ő saját műhelyében került. Így sikerült tehát két biztosan MANLIUS műhelyéből származó kötetet meghatároznom. Az ezeken előforduló díszítések azután továbbiakhoz vezettek. Az együttesen használt minták köre a németújvári könyvtár kötetének újabb és újabb átnézésével egyre bővült. Végül is tizennégy kötetet és az azokon található húsz díszítőelemet sikerült regisztrálni.

Bécsben az Österreichische Nationalbibliothekban levő Manlius-féle nyomtatványokat is átnéztem, de ezek egyike sem volt MANLIUS műhelyére jellemző kötésben. Budapesten már valamivel több szerencsével jártam, mert mind az Egyetemi Könyvtárban, mind az Akadémiai Könyvtárban akadt ilyen kötés. A már fentebb említett soproni naptár nyomán végignéztem az ottani gyűjteményeket is. És nem hiába: az evangélikus egyház könyvtárában egy, a városi levéltár kalendáriumgyűjteményében pedig további hét Manlius-kötésre bukkantam. Ez utóbbiak között négy olyan is akadt, amelyen MANLIUS a nevét is feltüntette. Ez a szignálás azután megnyugtató módon és véglegesen bizonyí-

totta a kötések eredetét, illetve összetartozását. A soproni kötésekben a már korábbi megismertekkel együtt használva nyolc új díszítő mintát lehetett megkülönböztetni. Így az azonosított Manlius-kötések száma 24-re, a mintáké pedig 28-ra emelkedett. Ez már elegendőnek tűnt ahhoz, hogy az eddigi megállapításokat összegezzük és abból bizonyos következtetéseket is levonjunk.

A kötések MANLIUS közel negyedszázados magyarországi tevékenységének szinte egész idejét felölelik: az 1584-re szóló saját naptárától az 1605-re szóló kalendáriumig. Ezeknek a kiadványoknak köttetése csakis érvényességük kezdetét közvetlenül megelőző hónapokban történhetett; ez a körülmény így igen pontos datálást tesz lehetővé. A könyvek esetében a kötésre azok megjelenését követőleg bármikor sor kerülhetett, akár évtizedek múlva is: a nyomtatás ideje tehát csak „post quem” időhatáru szolgál. A naptárak kinyomtatására — azok ajánlásainak tanúsága szerint — többnyire a tárgyesztendő megelőző év második felében került sor. Ezek bekötetése is csak akkor volt időszerű. MANLIUS könyvkötői működését tehát már rögtön hazánkba érkezése után elkezdte és haláláig folytatta.

Az eddig előkerült 24 kötés időrendben két nagy csoportra osztható: a nagyobbik 18 darabbal a nyolcvanas évek termése, a másik hat naptárból áll, amelyek az 1599—1605. évekre szólnak. A kettő között tehát jelenleg közel egy évtizedes űr van. Ez természetesen aligha jelenti azt, hogy MANLIUS ezalatt felhagyott volna a nyomtatással párhuzamosan űzött könyvkötői tevékenységével. Sokkal inkább az eddig felismert Manlius-féle kötések viszonylag korlátozott száma és esetlegessége magyarázza azt, hogy nem ismerünk kötetet a kilencvenes évek túlnyomó részéből.

Sorra véve a nyomtatványokat, amelyek MANLIUS könyvkötésében maradtak fenn, arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy a 24-ből csupán három saját sajtójának terméke. Az ember joggal feltételezhetné, hogy egy nyomdász, aki egyben könyvkötő, elsősorban saját kiadványainak bekötésével foglalkozott. Ez nyilván így is volt, de az eddig regisztrált Manlius-kötések mintegy kétharmada Németújvár és időnként egyben MANLIUS ura, BATTHYÁNY Boldizsár könyvtárából származik. E neves, művelt, humanista főúr 1590-ben bekövetkezett haláláig igen nagyméretű és értékes könyvtárat gyűjtött egybe. Ennek egy része azután unokája, BATTHYÁNY Ádám akaratából a németújvári ferencesek könyvtárának alapját képezte. Ezt a kolostort ugyanis ő alapította. Így került tehát Boldizsár könyveinek egy része is ide, ahol ma 330 kötetet őriznek „Balthasar de Batthyán” tulajdonmegjelölést tartalmazó kézírásos bejegyzéssel.⁵ Azonban joggal feltehető, hogy ezt nem minden kötet címlapjára írták be így a Batthyány-könyvtárból származó könyvek száma magában a mai németújvári ferences könyvtárban is nagyobb lehet ennél.

A Manlius-féle kötésben fennmaradt 14 németújvári kötet közül hatban szerepel BATTHYÁNY Boldizsár neve.⁶ A könyvtárnak a ferenceseknek való átadását megelőző időből csak egyetlen másik névbeírás található egy könyvön⁷ és pedig BEYTHE Andrásé. Az ő nevét azután egy későbbi kéz kihúzta. Valamennyi

5. *Biblos*. 1972. évf. 167—170. lapjain P. Theodor TABERNIGG könyvtártörténeti összefoglalója.

6. Jelzetük 2/50, 2/51, 2/52, 3/71, 3/215, 3/254.

7. Jelzete 3/86.

nyomtatvány, amelyet MANLIUS bekötött, Boldizsár 1590-ben bekövetkezett halála előtt készült. Ez is megerősíteni látszik a Manlius-féle kötések és Boldizsár közötti összefüggést. Aligha téves tehát annak feltételezése, hogy MANLIUS BATTHYÁNY Boldizsár könyvtára számára egész sor könyvet kötött be. Ehhez további bizonyítékkal szolgál az a kötet is, amelyet BATTHYÁNY Boldizsár könyvtárából a 17. század második felében a soproni evangélikus egyház könyvtárába került és ma is ott őrzik.⁸ Köztudott, hogy protestáns felfogása miatt Krajnából (a mai Szlovéniából) menekülni kényszerült MANLIUS BATTHYÁNY Boldizsár oltalma alá helyezte magát 1582-ben. Itt is dolgozott azután 1585-ig, ahová 1589-ben rövid időre újra visszatért. Harmadszor és utoljára 1595—1597 között nyomtatott Németújvárott MANLIUS, most már Boldizsár fia és utóda, Ferenc városában.

A ma Németújvárott (Güssing) és a soproni evangélikus könyvtárban őrzött nyomtatványok, amelyeket MANLIUS kötött be a volt tulajdonosokra vonatkozó kézírásos bejegyzések és a könyvtári jelzet feltüntetésével időrendben a következők:

1. Jovianus, Johannes: Carminum, quae quidem extant omnium. Tom. IV. Basel 1556 officina Henricpetrina. — 8°
„Balthas. de Batthyán” — „Conv. Nem. 1661” Güssing 3/71
2. Jovianus, Johannes: Opera I—III. Basel (1566) Sixtus Henricpetri. — 8°
„Balth. de Batthyán” (I—III) — „Conv. Nem. 1661” (I)
Güssing 2/50, 2/51, 2/52
3. Lascovius, Petrus: De homine magno ... Wittenberg 1585 haeredes Cratonis. — 8°
„Andreae Beythe” — „Conv. Nem. 1661” Güssing 3/86
4. Dionysius Halicarnasseus: Scripta, quae extant, omnia ... Frankfurt a.M. 1586 Wecheli haeredes. — 2°
„Balthas. de Batthyán” Güssing 3/254
5. Fox, John: Eicasmī seu meditationes ... London 1587 George Byshop. — 2°
„Balthas. de Batthyány” — „Georgii Severini Con. Aul. ej. M. B. Adami de Battyán 1629” — „ML” [Matthias Lang] Sopron, ev. Lb. 99
6. Pezelius, Christophorus: Septima pars argumentorum ... Neustadt a. H. 1588 Matthaes Harnisch. — 8°
Güssing 2/8
7. Tasso, Torquato: Delle lettere familiari. Bergamo 1588 Comino Ventura. — 4°
Güssing 4/250
8. Maffeus, Johannes Petrus: Historiarum Indicarum libri XVI. Köln 1589 off. Birckmannica, Arnold Mylius. — 2°
„Balthas. de Batthyán” — „Conv. Nem.” Güssing 3/215
9. Paracelsus: Bücher und Schrifften. I—V. Teil + Appendix. Basel 1589 Konrad Waldkirch. — 4°
„Conv. Nem 1661” (IV) Güssing 4/248, 2/249
10. Paracelsus: Erster (Ander) Theil der Bücher und Schrifften. Basel 1589 Konrad Waldkirch. — 4°
„Conv. Nem. 1661” Güssing 4/242, 4/243

8. Jelzete Lb. 99.

11. Schramm, Johann: Fasciculus historiarum, das ist Historien und Exempel . . . Leipzig 1589 Zacharias Berwaldt, Hennig Gross. — 2°

Güssing 3/217

BATTHYÁNY németújvári könyvtárával kapcsolatban megállapítható, hogy a MANLIUS által kötött könyvek közül legtöbbet, szám szerint hetet 1589-ben nyomtattak, további kettőt pedig 1588-ban. Miután BATTHYÁNY Boldizsár, akinek a neve a kötetek egy részén fel van tüntetve, 1590-ben meghalt, jogos tehát a feltételezés, hogy e kötések MANLIUS — legalább is többségükben — 1589 végén vagy 1590 elején készítette.

Ez egyben magyarázatul is szolgálhat arra a legutóbbi időkig ismeretlen körülményre, hogy MANLIUS 1589-ben rövid időre visszatért Németújvárra. Alig egy évtizede került elő az „Österreichische Nationalbibliothek” gyűjteményéből egy német nyelvű kis nyomtatvány, amely címlapján az 1589. évszámot, kolfonjában pedig a „Giessingen durch Hans Mannlin” megjelölést viseli.⁹ Miután egyrészt a nyomdász 1587-től 1592-vel bezárólag Monyorókeréken dolgozott, másrészt mind a város, mind MANLIUS neve szokatlan formában van feltüntetve a kiadványon, felmerült és mai napig sem aludt el a gyanú, hogy az évszám talán egy korábbi, ma már ismeretlen első kiadást jelöl.¹⁰ A betűtípusok alapján azonban semmi okunk kételkedni abban, hogy a nyomtatvány MANLIUS sajtója alól került ki 1589-ben (RMNy 634). A fentiekben kifejtett könyvkötői tevékenység elfogadható magyarázatot ad arra is, hogy MANLIUS BATTHYÁNY Boldizsár Németújvárrt őrzött könyvtárához tért vissza átmenetileg Monyorókerékről.

Sok fejtörést okoz a nyomdászattörténettel foglalkozóknak, hogy vajon miből is tudtak a régi korok nyomdászai megélni, hiszen a ma ismert kiadványaik számát és terjedelmét figyelembe véve szinte elképzelhetetlen, hogy azok előállítása elegendő létalapot biztosított volna számukra. Így tehát jogos az a feltételezés, hogy ma már nagyon sok régi kiadvány nem ismeretes. A fenti példa azonban jó tanulság arra, hogy a megélhetés forrását általában nem egyedül a nyomtatás képezte. MANLIUS tehát a nyomtatás mellett a könyvkötéssel, sőt mint a később ismertető naptárak egy része bizonyítja, könyvkereskedéssel is foglalkozott. Így nem kell azt gondolnunk, hogy nyomdászok teljes munkaidejét kizárólag nyomtatványok előállítása töltötte ki. MANLIUS 1589–90. évi datált és ma ismert könyvprodukcója bizony elég szegényes: egy 12-rét alakú 204 leveles (RMNy 630), egy nyolcadrét alakú 40 leveles (RMNy 634) és egy további 63 leveles (RMNy 647) kiadvány. Ez összesen 47 ívet tesz ki, ami két évre sehogyan sem biztosítja egy akár milyen szerény könyvnyomtató műhely gazdaságos működtetését. Ha azonban ez kiegészül a BATTHYÁNY Boldizsár könyvtára számára végzett jelentős mennyiségű könyvkötéssel és a beszerzett művek legalább egy részének könyvkereskedői forgalmazásával is, akkor MANLIUS megélhetése már sokkal inkább biztosítottnak látszik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy műhelyéből ezekben az években már nem kerülhetett ki ma már ismeretlen más sajtótermék. Szinte biztos, hogy igen, hiszen a ma ismert 16. századi hazai nyomtatványoknak mintegy a fele, csak egyetlen, vagy csak töredékes példányból ismeretes.¹¹

9. *Magyar Könyvszemle*. 1964. évf. 165–166. l.

10. Vö. 1. jegyzet 28. l.

11. *Magyar Könyvszemle*. 1966. évf. 64. l.

Jogos a feltételezés, hogy MANLIUS kiadványainak legalább egy részét saját maga be is kötötte. Ennek ellenére — amint erről már fentebb is szó esett — eddig mindössze három ilyen példány került elő. Ennek a viszonylag kis számnak részben az a magyarázata, hogy MANLIUS nyomtatványainak — akárcsak a többi magyarországi könyvnek — jelentős része nem korabeli, hanem újabb kötésben maradt fenn. A nyomtatással egyidős kötések egy része kivitele alapján viszont nem tulajdonítható MANLIUSNAK.

Érdekes módon éppen ezekre a kötésekre figyelt fel mind GULYÁS PÁL, mind FITZ JÓZSEF. GULYÁS¹² szerint: „A budapesti Egyetemi Könyvtár egykorú aranyozott pergamenkötése (RMK II 212) valószínűleg MANNEL könyvkötőműhelyéből került ki. Az előtábla közepét babérkoszorúba foglalt medaillon tölti be, mely Jézus megkeresztelését ábrázolja. A hátsó tábla közepét a megfeszített Krisztus képe díszíti Mária és János között. Ez utóbbi igen hasonlít az Országos Széchényi Könyvtár Avenariusát (RMK I 272) díszítő hasonló tárgyú bélyegzőhöz, bár nem azonos vele.” A két említett példány¹³ összevetése azonban teljesen negatív eredményre vezetett: egyetlen bélyegző sem azonos sem a két példányon, sem az összes többi ismert Manlius-kötésen előfordulókkal. FITZ GULYÁSRA hivatkozva¹⁴ arról írt, hogy GULYÁS MANLIUS „könyvkötéseit hasonlította össze, s egyező könyvkötői gyakorlatot látott rajtuk. Vaknyomásúak és előtábláik medaillonjában az Atyaisten, hátsó tábláikon a hárfázó Dávid király képe látszik.” A GULYÁS által feltételezett „egyező könyvkötői gyakorlat” sajnos, szubjektív és nem rendelkezett bizonyítóerővel, mint erről a fentiekben már szó volt. A FITZ által leírt kötés az OSZK egyik példányán (RMK II 184) valóban fellelhető, de máshol és más kötésben nem. A két medaillonon kívül a kötéstáblák sarkaiban előforduló növénydíz is ismeretlen a biztosan MANLIUS által készített kötésekben. Ezek szerint tehát mind GULYÁS, mind FITZ inkább csak megsejtették, semmint bizonyították MANLIUS könyvkötői tevékenységét.

Visszatérve a Manlius-kiadványokra, az eddig átvizsgált gyűjteményekben őrzött példányok többsége modern kötésben van. A korabeli kötésben fennmaradtak közül MANLIUS bélyegzői csak három tábláin voltak egyértelműen felismerhetők és azonosíthatók. Ezek a nyomtatás időrendjében a következők:

1. Schreibkalender . . . auff das Jar . . . MDLXXXIII. Gestelt durch M. Georgium Caesium Rotenburgensem. Güssing [1583] Mannel. (RMNY 537)
Sopron, városi levéltár naptárgyűjtemény
2. Beythe István: Az evangeliomok magyarázatii . . . — Ezentő által való vasarnapi epistolák . . . — Az zentők fő inepiiről való evangeliomok . . . Nymöt Vij Varat 1584 Manlius. (RMNY 552—554)
Budapest, MTA Könyvtára RMI 8^r 580
3. Skryarich, Blasius: De agno paschali . . . Varasdini 1587 [Manlius]. (RMK II 199)
Budapest ELTE Könyvtára RMK II 23

Korban tehát ez a három kötet is a fentebb már tárgyalt németújvári csoporthoz tartozik, hiszen a nyolcvanas években készült. Időben egészen különvállik

12. Vö. 2. jegyzet 219. l.

13. Bp. ELTE Könyvtára RMK II 25. és Orsz. Széchényi Könyvtár RMK I 272. jelzettel.

14. Vö. 4. jegyzet 267. l.

a fentiekől a soproni városi levéltár naptárgyújteményében őrzött és az 1599–1605. évekre szóló hat alábbi kalendárium:

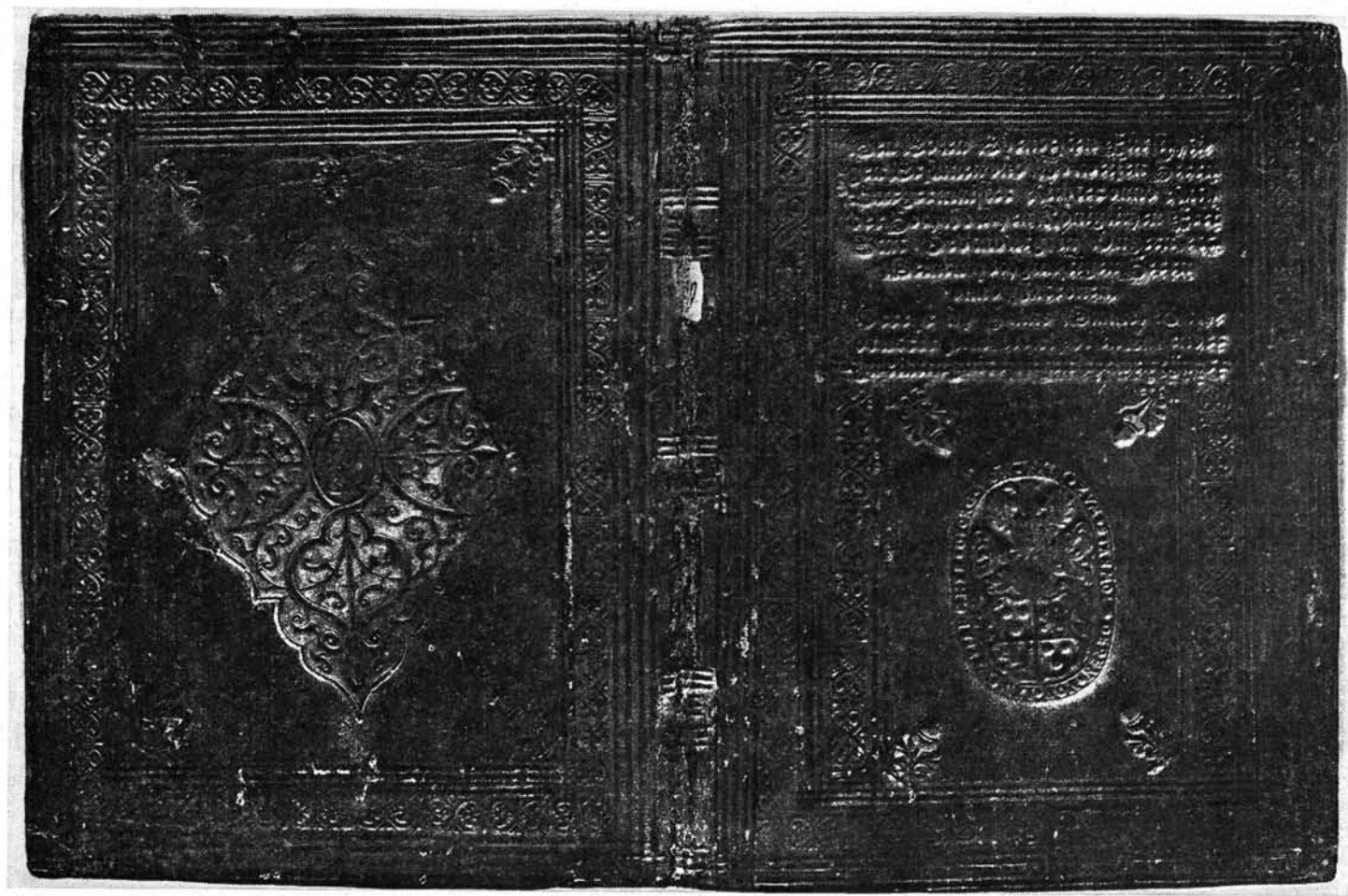
1. Newer vnd alter Schreybkalender auff das Jar MDXCIX. gestellt durch Georgium Henischium ... Augsburg [1598] Manger.
2. Newer vnd alter Schreibkalender ... auff das Jar ... MDCII. gestellt durch M. Georgium Caesium ... (Nürnberg) [1601] (Fuhrmann).
3. Newer vnd Alter Schreibcalender ... auff das Jar MDCIII. calculiret vnd beschrieben durch Simonem Marium ... (Nürnberg) [1602] (Wagenmann in Verlegung Lauers).
4. Schreibcalender auff das Jar ... MDCIIII. gestellt durch Guilielmum Rechperger ... Wien [1603] Formica.
5. Alter vnd newer Schreibkalender ... auff das Jar ... MDCV. gestellet durch M. Johannem Schülinum ... (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers). — Schreib Calender auff das Jahr ... MDCV. durch Guilielmum Rechperger ... Wienn [1604] Formica. — Schreybkalender auff das Jar MDCV. gestellt durch Georgium Henischium ... Augspurg [1604] Franck.
6. Newer vnd alter Schreibcalender ... auff das ... Jahr ... MDCV. calculiert vnd beschrieben durch Bernhardum Messingium ... (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers).

Ezeket a külföldön nyomtatott naptárakat nem egy főúri megrendelő számára kötötte be MANLIUS, mint a fentebb már említett és nem saját kiadványait BATHYÁNY Boldizsár részére, hanem azokat ő maga hozta forgalomba. Így könyvnyomtatói és könyvkötői tevékenysége mellett e kötetek könyvkereskedői működését is bizonyítják. Érdekes megfigyelni a városokat, ahonnan a kalendáriumokat terjesztésre beszerezte: Bécs, Nürnberg és Augsburg. Vagyis a délnémet-nyelvetterület hazánkhoz legközelebb eső, és abban az időben három legnagyobb városa, ahol jelentős nyomdászat és könyvkereskedelem is kifejlődött. Kézzenfekvő, hogy MANLIUS innen szerezte be azokat a kiadványokat, amelyeket azután forgalomba hozott.

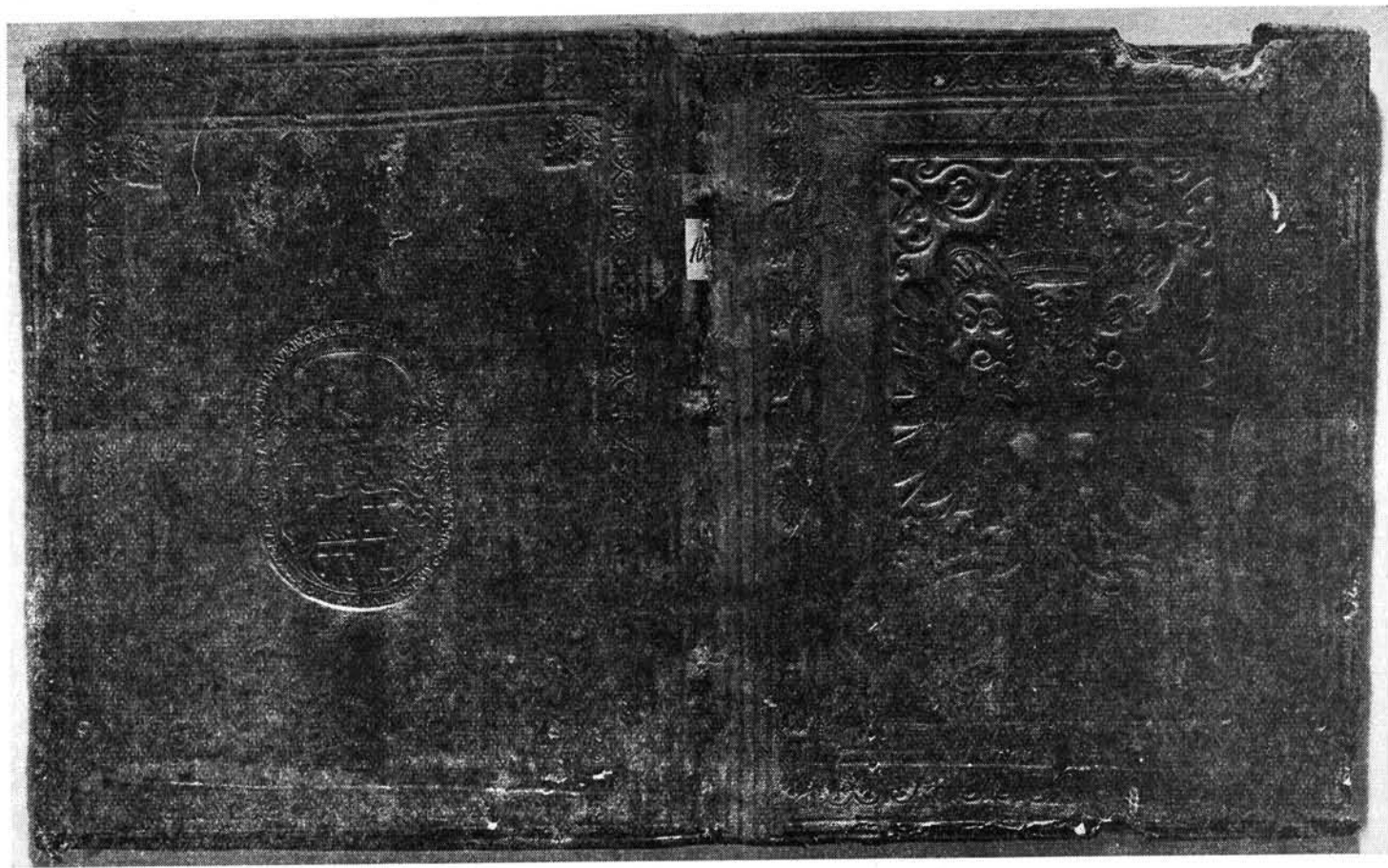
A Sopronban őrzött naptárak közül négynek első kötéstáblája felső részébe öntött nyomdai betűkből szedett szöveget préseltek be. Ezek közül három esetben (1599, 1602, 1603) a németek által használt fraktur betűvel, egynél (1605) pedig a latin nyelvhez alkalmazott antikva betűtípussal nyomtatták a bőrbe a szöveget:

(1599) Den Edlen Ehrvesten Fürsichtigen Ersamen vnd Wolweisen Herrn Burgermaister Richter vnd Rath der Hochlöblichen Königlichen Frei Stat Oedenburg in Vngern etc. Meinen hochungstigen Herrn vnd Patronen. Verehr ich Hanns Mannel Buchdrucker zum Creutz disen Callender zu einem glückseligen Newen Jahr.

(1602) Dem Edlen/ Ehrvesten/ auch fürsichtigen/ Ersamen vnd Wolweisen Herrn Melchior Sanct Bartholony/ etc. Burger vnd des innern Raths der Königlichen Freystadt Oedenburg in Vngern/ meinem G. Herrn/ Verehr ich Hanns Mannel Buchdrucker diesen Calender zu einem glückseligen neuen Jahr. 1602.

Newer vnd alter Schreybkalender auff das Jar MDXCIX. gestelt durch Georgium Henischjum . . . Augsburg [1598] Manger

Schreibcalender auff das Jar MDCIIII. gestellt durch Guilielmum Rechperger... Wien [1603] Formica

Newer vnd alter Schreibcalender ... auff das ... Jahr ... MDCV. calculiert vnd beschrieben durch Bernhardum Messingium ... (Nürnberg)
[1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers).

- (1603) Den Edlen vnd vesten/ Auch fürsichtige(n) Ehrsame(n) vnd Wolweisen Herr N. N. Burgermeister Richter vnnnd Raht[!] der Königlichen Freystadt Odenburg in Vngern/ Meinen G: vnd gebietenden Herrn. — Verehr ich Hans Mannel Buchdrucker zu Creutz diesen Callender zu einem Glückseligen Newen Jhar.
- (1605) Magnificis, Nobilibvs, Spectatissimis, Et Prvdentissimis viris, Cos: Ivdici, coeterisque Inclytae Regiaeque liberae Ciuitatis Soproniensis, Senatoribus, Dominis ac Patronis meis plurimum honorandis, hoc Calendarium, humilime trenae loco offert & consecrat, Iohannes Manlius Typographus.

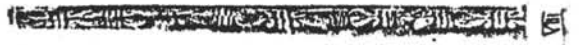
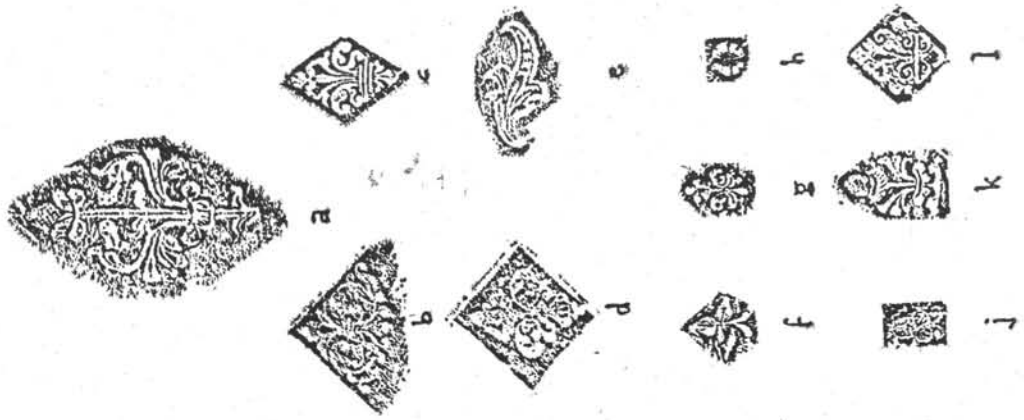
MANLIUS tehát az 1599-re szóló naptáron mint keresztúri nyomdász tüntette fel magát. Miután a kalendáriumokat feltehetően az érvényességük megkezdése előtti hetekben juttatták el a címzettekhez, jogos a következtetés, hogy az 1598. és az 1602. esztendő végén Keresztúron dolgozott. Miután ő rendkívül sűrűn változtatta lakóhelyét, minden erre vonatkozó adat hasznos lehet. Fennmaradt nyomtatványai alapján eddig is tudott volt, hogy 1598-ban Keresztúron tevékenykedett, de 1602-ből csak Sárváron készült kiadványai ismeretesek. Így 1603—1605 közötti, utolsó keresztúri tartózkodásának kezdete — amelynek végén azután nyomdászunk elhunyt — a fentiek alapján az 1602. év végére hozható előbbre.

A soproni városi levéltár rendkívül értékes, több mint száz darabból álló és a 19. századig terjedő naptárgyűjteményében levő hét Manlius-kötés közül csak az 1602. évre szóló példányt nem szánták már eredetileg is Sopron városának, hanem személy szerint Melchior Sanct BARTHOLONY városi tanácsosnak. Ez a kötet az első szennylevélre ragasztott címke tanúsága szerint a múlt század második felében Karl HERBST soproni kereskedő birtokában volt. Nyilván tőle került — és csak ekkor — a városi levéltár tulajdonába ez a kalendárium. Az összes többit — részben a nyomtatott ajánlás (1584), részben a kötéstáblába préselt sorok (1599, 1603 és 1605) tanúsága szerint — már elkészültekor Sopron városának szánták.

Az eddig azonosított 24 Manlius-kötésen összesen 28 egymástól elkülöníthető díszítő elem található. Hogy egyrészt összegezzük az eddigi eredményeket, másrészt hogy segítséget nyújtsunk további Manlius-kötések felderítéséhez, az alábbiakban részletesen regisztráljuk ezeket.¹⁵ A kötéstáblák díszítésére használt minták három nagy csoportra oszlanak: az első az ún. görgetők (római számmal jelölve 8 db), a második a bélyegzők (kisbetűvel jelölve 11 db), a harmadik a lemezek (nagybetűvel jelölve 9 db).

Görgetők (A méret megjelölése: a görgető lenyomatának egyszeri hossza, illetve szélessége. — Negatív: a díszítő elemek benyomódnak a bőrbe, amelyek különben általában kidomborodnak. — A lelőhelyek sorrendjét a kötésekben levő nyomtatványok megjelenési éve határozta meg.)

15. A díszítőelemek leírásában, de általában a könyvkötészeti problémáim megoldásában igen értékes segítséget nyújtott Sz. KOROKNAY Éva, akinek e helyen is köszönetet mondok.

- I. Medaillonba helyezett fejek sora felirat nélkül levéldísszel: négy fej, a levéldíszben két váza és négy keresztléc — 135×11 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (mindkét tábla keretezése), Bp. Akadémia (mindkét tábla belső keretezése, Güssing 3/86, Bp. Egyetemi Könyvtár (mindkét tábla keretezése), Güssing 2/8 (mindkét tábla belső keretezése).
- II. Egymást metsző palmettás ívsor kilencszer ismétlődve, negatív — 139×15 mm.
Sopron, ev. (mindkét tábla keretezése, alul és felül kétsoroson), Güssing 2/8 (mindkét tábla közepén másfélsoroson), Güssing 4/250 (mindkét tábla keretezése), Güssing 3/217 (mindkét tábla keretezése, alul-felül kétsoroson), Sopron 1604 (első tábla keretezése, alul és felül kétsoroson), Sopron 1605 (mindkét tábla keretezése).
- III. Arabeszk levéldísz-fűzér nyolcszor ismétlődve, negatív — 151×14 mm.
Güssing 3/254 (mindkét tábla belső keretezése), Bp. Egyetemi Könyvtár (mindkét tábla közepe négysoroson), Güssing 2/8 (mindkét tábla keretezése), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1605 (első tábla belső keretezéseként két rövid, függőleges csík), Sopron 1605bis (mindkét tábla keretezése).
- IV. Bibliai tárgyú: a négy evangélista íves mezőbe helyezett egész alakja, S. Mathaeus—S. Ioannes—S. Lucas—S. Marcus felirattal — 185×19 mm.
Bp. Akadémia, Güssing 3/254 (mindkét tábla külső keretezése).
- V. Négy reformátor medaillonba helyezett mellképe lombdísszel, Mar—Phi—Era—Ioh felirattal — 161×10 mm.
Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla külső keretezése)
- VI. Kettős szívidom-indák sora keresztléccel elválasztva, hatszor ismétlődve, negatív — 95×8 mm.
Sopron 1584 (mindkét tábla keretezése), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1599 (mindkét tábla keretezése és az első tábla keretezéseként két rövid, függőleges csík), Sopron 1604 (az első tábla két vízszintes kerete és a hátsó tábla keretezése).
- VII. Két keskeny, ferde sávózású lécz közé helyezett láncsor — 10 mm széles.
Sopron 1602 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1603 (első tábla belső keretezéseként két rövid függőleges csík).
- VIII. Keskeny ballusztorsor — 4 mm széles.
Sopron 1603 (az első tábla belső keretének két vízszintes sora).

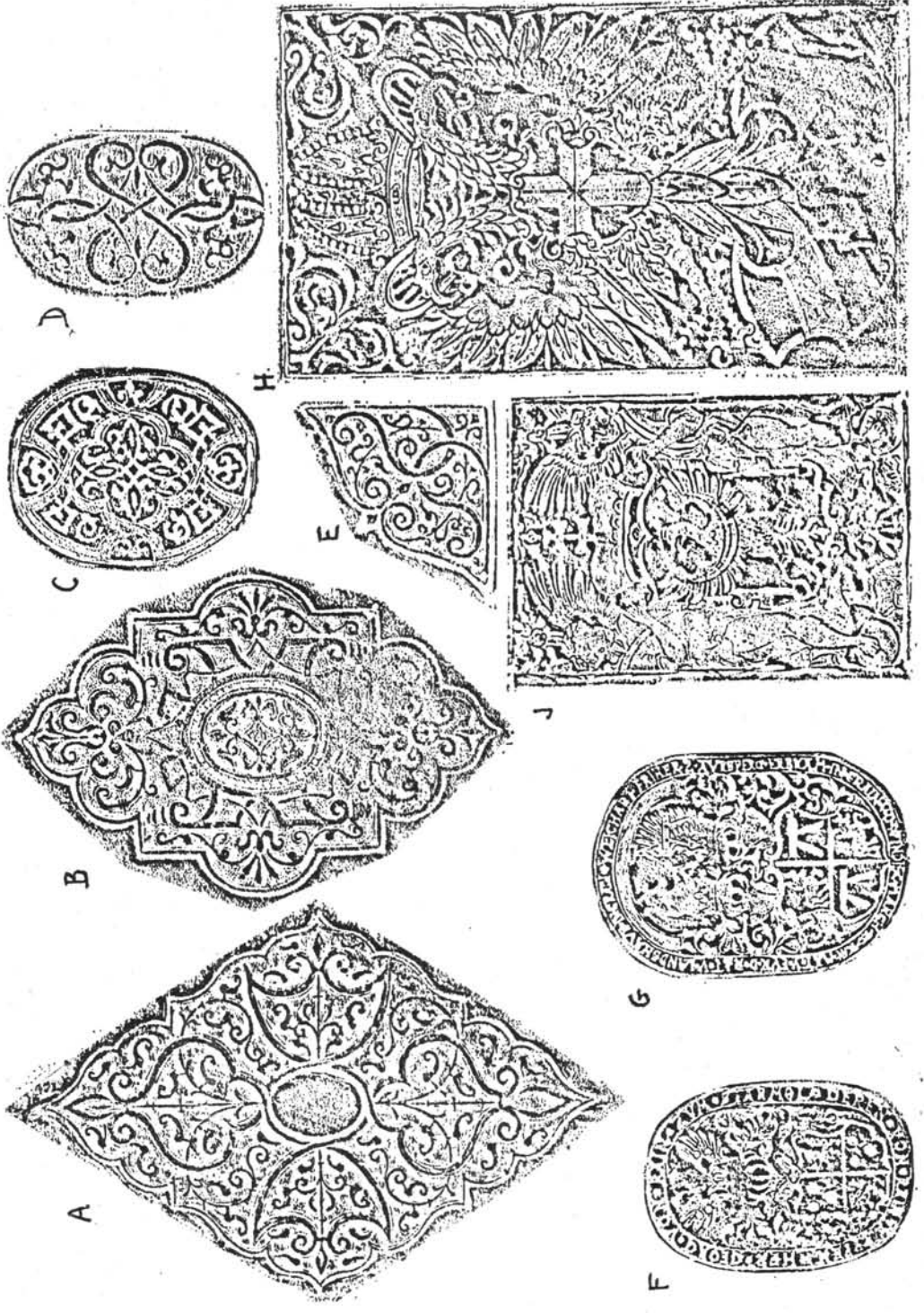
Bélyegzők

- a) Nagyméretű egyenesszarú virágtő, negatív — 44×25 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (első tábla közepén), Bp. Akadémia (mindkét tábla közepén), Sopron ev., Güssing 4/250, 3/217, 4/248, 4/249 (a hátsó tábla közepén).
- b) Háromszögformát közelítő, középen összefogott, spirálba hajló, arabeszkos inda, negatív — 18×18 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52, 3/86, 3/254 (mindkét tábla belső sarkai-ban).

- c) Rombuszidomot közelítő, stilizált, egyenesszarú virágtő, negatív — 20×14 mm.
Güssing 3/71 (a gerinc négy mezőjében), Sopron 1584 (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 3/86 (a gerinc négy mezőjében), Sopron ev. (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 4/250, 3/217 (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla belső sarkaiban és a gerinc öt mezőjében), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla belső sarkaiban).
- d) Nagyméretű, S-idomú, meghajlított levél, negatív — 24×13 mm.
Bp. Akadémia (mindkét tábla belső mezőjében alul és felül), Güssing 3/254 (a gerinc öt mezőjében kettesével), Güssing 3/215 (a gerinc hat mezőjében).
- e) Apró, háromlevelű díszítmény, negatív — 12×12 mm.
Sopron, ev, Güssing 4/250, 3/217 (mindkét tábla középső sarkaiban), Sopron 1602 (az első tábla külső sarkaiban).
- f) Rombuszidomot közelítő, apró, olaszorsós virágtő, negatív — 22×17 mm.
Güssing 3/254 (mindkét tábla középső sarkaiban).
- g) Stilizált, apró virágtő, negatív — 13×9 mm.
Sopron 1584 (a gerinc négy mezőjében), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla középső sarkaiban), Sopron 1599 (a gerinc négy mezőjében és a hátsó tábla belső mezője négy szélének közepén), Sopron 1602 (a gerinc négy mezőjében és az első tábla belső mezőjében kétszer), Sopron 1603 (a gerinc négy mezőjében és mindkét tábla külső sarkaiban), Sopron 1604 (a gerinc négy mezőjében), Sopron 1605 (az első tábla négy legbelső sarkában), Sopron 1605bis (a gerinc négy mezőjében).
- h) Négyszirmú, apró rozetta, negatív — 7 mm átmérőjű.
Güssing 4/242, 4/243 (a hátsó táblán az „A” bélyegző közepén), Sopron 1602 (az első tábla közepén a „G” bélyegző körül négyszer és a hátsó tábla külső sarkaiban).
- j) Apró makk, negatív — 10×6 mm.
Güssing 3/71 (az első tábla belső keretében felül háromszor és alul kétszer).
- k) Egyenesszarú, leveles makk, negatív — 18×12 mm.
Sopron 1599 (mindkét tábla belső sarkaiban és a hátsó táblán az „A” bélyegző közepén).
- l) Rombusz idomot közelítő, csigás, leveles díszítmény, negatív — 18×14 mm.
Sopron 1602 (mindkét tábla belső sarkaiban és az első tábla belső mezőjében még kétszer), Sopron 1603 (mindkét tábla belső sarkaiban), Sopron 1604 (a hátsó tábla belső sarkaiban), Sopron 1605 (a hátsó tábla belső sarkaiban és a gerinc négy mezőjében), Sopron 1605bis (mindkét tábla belső sarkaiban).

Lemezek

- A) Nyújtott idomú, karéjos mezőbe foglalt, szalagfonatos, arabeszk díszítmény közepében üresen hagyott oválissal — 124×82 mm.
Güssing 3/254 (a hátsó tábla közepén), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla közepén), Sopron 1599 (a hátsó tábla közepén).

- B) Négyzet köré csoportosuló, nyújtott, többkaréjos mezőbe foglalt, szalagfonatos arabeszkes díszítmény, közepében arabeszkes kitöltésű ovális mezővel — 104×70 mm.
Güssing 3/254, 3/215 (az első tábla közepén).
- C) Oválisba foglalt, négykaréjos szalagdíz arabeszkes indás kitöltéssel, negatív — 52×42 mm.
Sopron, ev., Güssing 4/250, 3/217, 4/248, 4/249 (az első tábla közepén).
- D) Oválisba foglalt, szívidomú, hurkolódó szalagfonat — 58×39 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (a hátsó tábla közepén), Sopron 1584, Güssing 3/86 (mindkét tábla közepén), Güssing 3/215, Sopron 1603 (a hátsó tábla közepén).
- E) Hurkolódó szalagjátékkal kitöltött, két volutával záródó háromszögű sarokdíz — 43×43 mm.
Güssing 3/215 (mindkét tábla sarkaiban).
- F) Ovális mezőben Georg von Rain címere körirattal, negatív — 58×40 mm.
Sopron 1599, 1602, 1603 (az első tábla alsó részének közepén).
- G) Ovális mezőben Weichard von Aursperg címere körirattal, negatív — 68×48 mm.
Sopron 1602, 1604 (a hátsó tábla közepén), Sopron 1605bis (az első tábla közepén).
- H) Álló téglalap alakú felületen az osztrák címer — 131×79 mm.
Sopron 1604 (az első táblán).
- J) Álló téglalap alakú felületen a krajnai címer, negatív — 85×62 mm.
Sopron 1605 (mindkét táblán), Sopron 1605bis (a hátsó táblán).

A 28 díszítő elem közül 12 (3 görgető, 6 bélyegző és 3 lemez) MANLIUS könyvkötéseinek csak a korai (1583–89) csoportjában fordul elő, nyolc (2 görgető, 4 lemez és 2 bélyegző) csak a későbbi (1598–1605), míg további nyolc (3 görgető, 2 lemez és 3 bélyegző) mindkét időszakban. A 24 kötés közül csak egy olyan található, amelyet csupán két illetve három különböző minta díszít, míg hetet egyenként négy, tizet pedig öt. Akad két olyan kötés, amelyen hat és három olyan is, amelyen hét díszítő elem található. Ezek közül kettő nem kevesebb, mint tíz kötésen fordul elő, egy pedig kilencen. Kettő nyolc, egy hét, kettő hat, három öt, kettő pedig négy kötésen lehető fel, míg négy minta csak háromon, öt pedig csupán kettőn. Hat díszítő elem mindössze egyetlen esetben bukkan fel Manlius kötésekben, azonban mindig olyan más minták társaságában, amelyek alapján az ebbe a műhelybe történő utalásuk sohasem volt problémátikus. Tehát valamennyi ismert díszítő elem és kötés bizonyosan Joannes MANLIUS könyvkötészetéből került ki.

A görgetőkön, lemezekben és bélyegzőkön kívül az így megismert Manlius-kötések más jellegzetességeit a következőkben lehet összefoglalni. Valamennyi bevonatának anyaga bőr, amelynek színe az idők folyamán feltehetően jelentősen módosult: az egy-két sötétolív (pl. Güssing 4/248 és 4/249) inkább csak kivétel, mert az általános a barna, amelyeknek árnyalata ma a sötétbarnától a közép-barnán át a vörösesbarnáig tart. A táblák anyaga mindig papír és nem fa. Ezekhez a vastag kartonlapokat részben MANLIUS nyomtatványainak makulatúráiból ragasztották össze, így azok szétbontása további sok új és értékes adatot ígér

nyomdájára vonatkozólag is. Csak egyetlen esetben, az Akadémiai Könyvtár példányának kötésén alkalmazott vasalást a táblák négy-négy sarkának megerősítésére. Ez azonban kivétel, amit vagy a kötet rendkívüli vastagsága tett szükségessé (11 cm!), vagy a megrendelő igényelte.

MANLIUS a tábláknak a gerinccel ellenkező oldalon történő összefogására általában textil, ritkábban bőrszalagot (pl. Güssing 2/8) használt. A szalagok szélessége a nyolcadrét alakú könyveknek hat, a negyedréteűeknek pedig tíz mm széles. Ezek többnyire már csak kis csonkokban maradtak fenn, de így is megállapítható, hogy csíkos vagy mintás szövésűek, amelyekhez piros, zöld és kék színeket használtak fel.

A gerincen érzékelhető fűzések száma természetesen függött a kötet méretétől: a nagyobb fóliánsoknál hetet, a kisebbeknél hatot, a negyed- és nyolcadréteűeknek pedig ötöt alkalmazott. Az ezeket eláruló domborulatok mezőkre osztják a gerincet, amelyek középebe MANLIUS előszeretettel helyezett el egy-egy (ritkábban két) bélyegzőt. Amennyire ezt néhány megbomlott kötés esetében tapasztalni lehetett, a gerincen a fűzések megerősítésére középkori hártayakéziratokból vágott csíkokat használt. A metszéseket gyakran színezte, méghozzá előszeretettel zölddel, néha azonban pirossal is (pl. Güssing 3/71, 2/50—52). Egy esetben régi aranyozás és díszítés nyomai ismerhetők fel a metszésen (Sopron 1605).

A díszítő elemek lenyomata többségében ma már szintelen, de soknál elfekedett fémes nyomot lehet látni, amely ezüstözésre, vagy inkább rosszminőségű aranyozásra utal. Az eredeti aranyozás csupán nagy ritkán, elsősorban a mélyebben ülő részekben maradt meg töredékesen. Egyedül a németújvári 3/215 jelzetű kötésen, annak is az első tábláján csillog ma is eredeti pompájában az aranyozás. Az ennél alkalmazott három lemez (B, D és E jelű) két továbbival (A és C jelű) együtt külön csoportot képez, amelynek tagjai az érett reneszánsz alakját és mintáit viselik kissé keleties vonásokkal. Használta azonban MANLIUS ezeket a lemezeket készletének más csoportjaival együtt is, amelyek ezzel szemben a késői gótika, illetve a korai reneszánsz formajegyeit mutatják.

Legrégibbnek két gótikus bélyegző (a és d jelű) minősíthető, amelyek közül az egyik, a fenti nyilvántartásban „d”-vel jelölt nagyméretű, S-idomú, hajlított levél az 1580-as években nyomtatott három kiadvány Manlius-féle kötésen fordul elő részben a gerinc, részben a táblák díszítésére. Mint Sz. KOROKNAY Éva szíves volt közölni, ezt a bélyegzőt — eddig még nem publikált kutatásai során — már regisztrálta egy, a 15. század végén Laibachban, a mai Ljubljában működött könyvkötőműhely készletéből. MANLIUS ebben a városban szerezhetette meg ezt, a már akkor is közel százéves bélyegzőt.

Ez az eset is mutatja, hogy a régi könyvkötéseket díszítő elemek következetes és rendszerezett gyűjtése milyen sok összefüggés felismerésére vezethet. Ezek segítségével egyre világosabban lehet majd látni a magyarországi könyvkötészet történetének igen szép, de ma még nem egészen áttekinthető területén. Ismerteink rendkívüli gazdagodására lehet majd az ilyen munka során számítani.

Külön figyelmet érdemel MANLIUS lemezeinek másik, különleges csoportja, a címeresek. Ezek ugyanis némi eligazítást nyújtanak keletkezésükről, illetve korábbi felhasználásukról. Az ismertetett kötéseken összesen négy ilyen díszítő elem fordul elő: Ausztria, Krajna, továbbá az Aursperg és a Rain család címere.

MANLIUS — mint köztudott — Magyarországra jövetele előtt Krajnában, annak fővárosában, Laibachban (a mai Ljubljában) dolgozott 1575 és 1580

között mint nyomdász. Nyomatványai díszítésére felhasználta a helybeli címereket. Így egyik címlapkeretében, amelyet a már említett 1584. évre szóló és Sopron városának ajánlott német nyelvű naptárában (RMNy 537) is alkalmazott, négy címer is látható: felül a kétfejű sasos osztrák címer, lent középen az osztrák örökösstartományok egyesített hercegi címere, bal oldalt lent Krajna hercegségnek és végül jobb oldalt lent Laibach városának címere. Kétségtelen, hogy MANLIUS ezt a fametszetet még laibachi tartózkodása során készítette és azt ott már — pl. Anton VRAMEC 1578-ban megjelent krónikájában — használta. Magyarországra jövetele során azután nyomdai felszerelésével együtt ezt a fametszetet is magával hozta.

Azonos a helyzet könyvkötői felszerelésével is: bizonyos, hogy az említett négy címerrel díszített lemezt MANLIUS Laibachból hozta Magyarországra. Ezek közül a legnagyobb, H-jelű osztrák kétfejű sasos címer; Krajna tartományának egyfejű sasos címere már jóval kisebb (J-jelű). További következtetések és összefüggések levonására érdekesebb a két családi címer. Mindkét álló helyzetű, kövérkés tojásdad-alakú bélyegző külső peremén feliratot visel. A nagyobbinak (G-jelű) szövege: WEICHART . FRIHER. Z. AVRSPERG. ERBKAM. IN. CRAIN. V. D. WINDISCH. MARCH. ROKAV. MAT. V. FVR. D. RAT. V. LANSHAVB. IN. CRAIN.”, míg a kisebbnek (F-jelű): „HER. GEORG. VON. RAIN. ZUM. STARMOL. DEREN. VON. RAIN. WAPPEN.”. E két személy, vagy pontosabban e két család címere már konkrét kapcsolatra utal, így érdemes ezeket közelebbről is szemügyre venni.

Mind az Aursperg, mind a Rain család német származású krajnai főnemesek voltak, akik a helyi reformációban is szerepet vállaltak. Jó kapcsolataik voltak Primož TRUBER-ral, az itteni lutheranizmus vezéralakjával. Miután MANLIUS is TRUBER köréhez tartozott, kapcsolata e családokkal kézenfekvő. Laibachban készült nyomtatványai közül több is megerősíti ezt. Így Georg von KHISL megírta az 1575-ben elhunyt Hörwart zu AURSPERG életrajzát, amelyet azután MANLIUS a következő esztendőben mind az eredeti latin, mind német fordításban kinyomtatott.¹⁶ Ugyancsak ő volt az, aki 1577-ben a Rain család genealogiáját megjelentette.¹⁷

Elképzelhető, hogy ezeket a címereket az említett kiadványok ama példányok kötésének díszítésére használta MANLIUS, amelyeket Weichart zum AURSPERG-nek, illetve Georg von RAIN-nak ajánlott. Mintha megerősítené ezt a lehetőséget az, hogy az Aursperg-címer már bárói rangot mutat, amelyet e család 1573-ban nyert el.¹⁸ Nem zárható ki az a feltételezés sem, hogy amint később Németújvárott BATHYÁNY Boldizsár könyvtárának kötött MANLIUS jelentős mennyiségben, úgy a két nevezett krajnai főúr könyveit is ő látta el kötéssel. A két lemez igen megfelel az akkoriban már széles körben elterjedt megoldásnak, az ún. supralibrosnak, amely a könyvek táblája közepére helyezett címerrel jelölte a kötetnek a nevezett személy könyvtárához való tartozását.

Ennek kapcsán fel kell hívni a figyelmet arra, hogy milyen megtévesztő lehet az ilyen, a kötéstáblára helyezett és különben exlibris funkciót betöltő címer

16. Vö. 1. jegyzet 46. l.

17. *Mitteilungen des Museumsvereines für Krain* 1906. lvf. 18. l. 8. sz.

18. *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Bd. II. Abt.* Nürnberg. 1859, 4. l.

alkalmazása. MANLIUS ugyanis a Sopronban őrzött naptárakon ezeket a lemezeket több ízben is kifejezetten csak díszítésre és nem a tulajdonos jelölésére használta. Tehát ilyen supralibros-szal ellátott kötéseknél óvatosnak kell lenni, mert azok — mint a fenti példa is igazolja — nem mindig a kötet tulajdonosára utalnak.

Ezek a címeres lemezek tehát MANLIUS korábbi, laibachi könyvkötői tevékenységét bizonyítják. Erre vonatkozóan a szakirodalom eddig — konkrét adatok híján — nem tudott egységes álláspontra jutni. Michael F. BOTHAR ugyan arról számolt be¹⁹, hogy MANLIUS miután a németországi Urach városában Hans UNGNAD műhelyében kitanulta a nyomdászat mesterségét, a krajnai reformáció vezetőjével, Primož TRUBER-ral 1562-ben visszatért Laibachba, ahol eleinte mint könyvkötő tevékenykedett. Ezt a felfogást képviselte az egész szakirodalom már a 19. század elejétől, amit azonban Friedrich AHN²⁰ határozottan cáfolt. Szerinte 1562-ben TRUBER-ral nem MANLIUS, hanem Leonhard STEGMANN könyvkötő érkezett Laibachba. Akárhogyan is történt, az ismertett bélyegzőket MANLIUS már nyilván krajnai működése során is használta. Miután Laibachban folytatott könyvkötői tevékenységéről eddig semmi bizonyíték sem állt rendelkezésre, az új megállapítások e szempontból is hasznosak. Érdemes lenne átvizsgálni a mai szlovéniai gyűjteményeket, mert azokból nyilván még számos, feltehetően korai Manlius-féle kötés kerülhet elő.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az eddig csak nyomdászként ismert Joannes MANLIUS könyvkötői tevékenységének felderítése fontos feladat hiszen ő az első könyvkötő Magyarországon, aki név szerint is ismert, továbbá működésének helye és ideje is pontosan tisztázott. Ezen túlmenően az eddig feltárt két tucatnyi kötése és az azokat díszítő közel harminc bélyegző, lemez és görgető azt mutatja, hogy ezt a mesterséget MANLIUS komoly szakmai felkészültséggel és jó ízléssel végezte.

Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius

G. BORSA

Joannes MANLIUS war bis jetzt nur als Typograph bekannt, der zuerst in Laibach (1575 — 80), dann in den Jahren zwischen 1582 — 1605 in mehreren Ortschaften von West-Ungarn arbeitete. Nun gelang es festzustellen, dass er auch als Buchbinder tätig war. Mit Hilfe der auf den Bucheinbänden vorhandenen 28 verschiedenen Stempel, Platten und Rollen waren insgesamt 24 Bände bis heute identifizierbar, die in der Buchbinderei von MANLIUS hergestellt wurden. Vier davon tragen sogar die mit Hilfe von gegossenen Lettern in das Leder eingepresste Widmungszeilen von MANLIUS, wodurch die Existenz seiner Buchbinderei ohne jeden Zweifel festzustellen ist.

Die 24 Bände gehören chronologisch in zwei grössere Gruppen: die älteren wurden zwischen 1584 und 1589, die jüngeren zwischen 1599 und 1604 gefertigt. Eine ganze Reihe von Einbänden hat MANLIUS für die Bibliothek seines Patrons Boldizsár BATHYÁNY hergestellt. Diese Sammlung ist — wenigstens teilweise — in der Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing (Burgenland) erhalten geblieben, wo 13 Bände von MANLIUS sich nach heute befinden. Die andere grosse Quelle der Manlius-Einbände ist das Stadtarchiv von Sopron (Ödenburg), wo viele Dutzende von Kalendern aus mehreren Jahrhunderten aufbewahrt werden. Sieben davon hat MANLIUS eingebunden.

19. *Burgenländische Heimatblätter*. 1950. évf. 134. l.

20. Vö. 17. jegyzet 1 — 2. l.

Interessanterweise wurden nur drei von den 24 Manlius-Einbänden in seiner Druckerei hergestellt. Viele Kalender ausländischer Offizinen aus Wien, aus Nürnberg und aus Ausburg hat er den Ödenburgern gewidmet. Das soll als ein Beweis seiner buchhändlerischen Tätigkeit aufgefasst werden.

Die meisten seiner Stempel zeigen schon Charakterzüge aus der Renaissance-Zeit doch zwei wurden noch in gotischem Stil hergestellt. Diese beiden waren jedoch schon etwa um ein Jahrhundert vor MANLIUS unweit von Ungarn — teilweise eben in Laibach — durch frühere Meister gebraucht. Vier Platten mit Wappen stammen auch eindeutig aus Krain. Neben den österreichischen und krainischen Wappen tauchen auch zwei Familienwappen von krainischen Hochadeln auf: die Platten mit dem Namen von Weichart zum AUERSPERG und Georg von RAIN.

Joannes MANLIUS ist der erste Buchbinder auf dem Gebiete von Ungarn, bei wem alle Angaben seiner Tätigkeit (Namen, Zeitpunkt, Stempel, usw.) nun eindeutig geklärt werden konnten.

